

*Л. Л. Залізник, А. П. Томашевський, С. В. Переверзєв,
С. В. Павленко, І. М. Хоптинець, А. А. Сорокун*

ПАЛЕОЛІТИЧНІ СТОЯНКИ ОВРУЦЬКОГО КРЯЖУ

Овруцький кряж являє собою плато на півночі Житомирщини, що має розміри 60 × 20 км і піднімається над низинами та болотами навколишнього Полісся на 100–120 м. Складене лесовими відкладами льодовикової доби плато було вкрите природними дубовими лісами. Однак у пізньому середньовіччі ліси були зведені під сільськогосподарські угіддя. Водна ерозія поверхні призвела до утворення розгалуженої системи глибоких ярів, у яких ще недавно траплялися у значній кількості кістки плейстоценових трав'янистих мамонтів, носорогів, бізонів, північних оленів, диких коней. На розораній поверхні гребня східної частини кряжу у минулому столітті виявлені місцезнаходження крем'яних виробів характерного для верхнього палеоліту вигляду. Кряж являє собою своєрідний у природно-ландшафтному відношенні, ізольований регіон Полісся, мало вивчений у палеолітичному відношенні.

Овруцька пошукова експедиція ІА НАНУ 2016 р. (начальник Л. Л. Залізник) працювала, головним чином, на раніше відкритій Житомирською експедицією А. П. Томашевського та С. В. Павленка групі верхньопалеолітичних місцезнаходжень поблизу сіл Желонь та Піщаниця, що на північному сході Овруцького кряжу.

Крем'яні комплекси зібрані на оранці гребня плато, що тягнеться на 5–6 км уздовж північно-східного краю кряжу над дорогою Овруч–Словечно. Експедицією обстежено зі збором матеріалів та шурфуванням місцезнаходження Желонь, Желонь 2, Желонь 3, Гаєвичі, Піщаниця-Клинець, Козулі. Південніше с. Піщаниця відкрито й обстежено нове, перспективне місцезнаходження Келембет, що входить до тієї самої желонської групи верхньопалеолітичних стоянок. Роботами 2016 р. вдалося збільшити чисельність колекцій зазначених пам'яток утричі, що створило умови для їхньої публікації.

Особливо показові колекції крем'яних виробів чисельністю близько 2 тис. кременів кожна, отримані зі стоянок Желонь і Келембет. Знахідки добре представляють як техно-

логію виробництва, такі типологію основних категорій знарядь Желонської групи палеолітичних стоянок Овруччини з однотипним крем'яним інвентарем.

Укриті нерівномірною патиною крем'яні вироби мають середні та малі розміри. Це, вірогідно, зумовлено невеликими розмірами конкрецій кременю, що зустрічаються на дні ярів за кілька кілометрів південніше стоянок. Крем'яна сировина дрібнозерниста, якісна, темно-сірого, часом чорного кольору, однак поверхня конкрецій нерівна, часто пориста.

Судячи з численних ядрищ, сколотих із них пластин та відщепів, техніка первинної обробки груба, із застосуванням жорсткого відбійника. Кілька конкрецій та спрацьованих нуклеусів мають зірчасту забитість, що свідчить про їхнє використання в якості відбійників. У нуклеусів переважають прямі, мінімально підправлені площадки, без слідів абразивної обробки чи зняття карнизу. Те ж саме характерно для відбивних площадок численних відщепів та грубих пластин.

Серед нуклеусів домінують одноплощинні, однобічні. Друге за чисельністю місце належить двоплощинним. Більшість ядрищ зберігає кірку на тильному боці.

Пластини середніх розмірів, грубі, неправильних обрисів, з нерегулярним ограненням. Площадки не підправлені. Сліди зняття карнизів чи абразивної підправки країв відсутні. Наявна невелика серія реберчастих сколів.

Найчисленнішим типом знарядь стоянки Желонь є скребачки, яких майже 70–80 % інструментарію. Переважна більшість скребачок — невеликі кінцеві на пластинчастих відщепках із масивним відбивним горбком на протилежному лезу базальному кінці. Наявність масивного горбка сприяла кращому утриманню знаряддя в руці. Поодинокими екземплярами представлені кінцеві скребачки на пластинах, подвійні, підокруглі, бічні на відщепках. Деякі скребачки мають ретуш по довгому краю.

На стоянці Келембет знайдена унікальна округла скребачка з димчастого кришталю

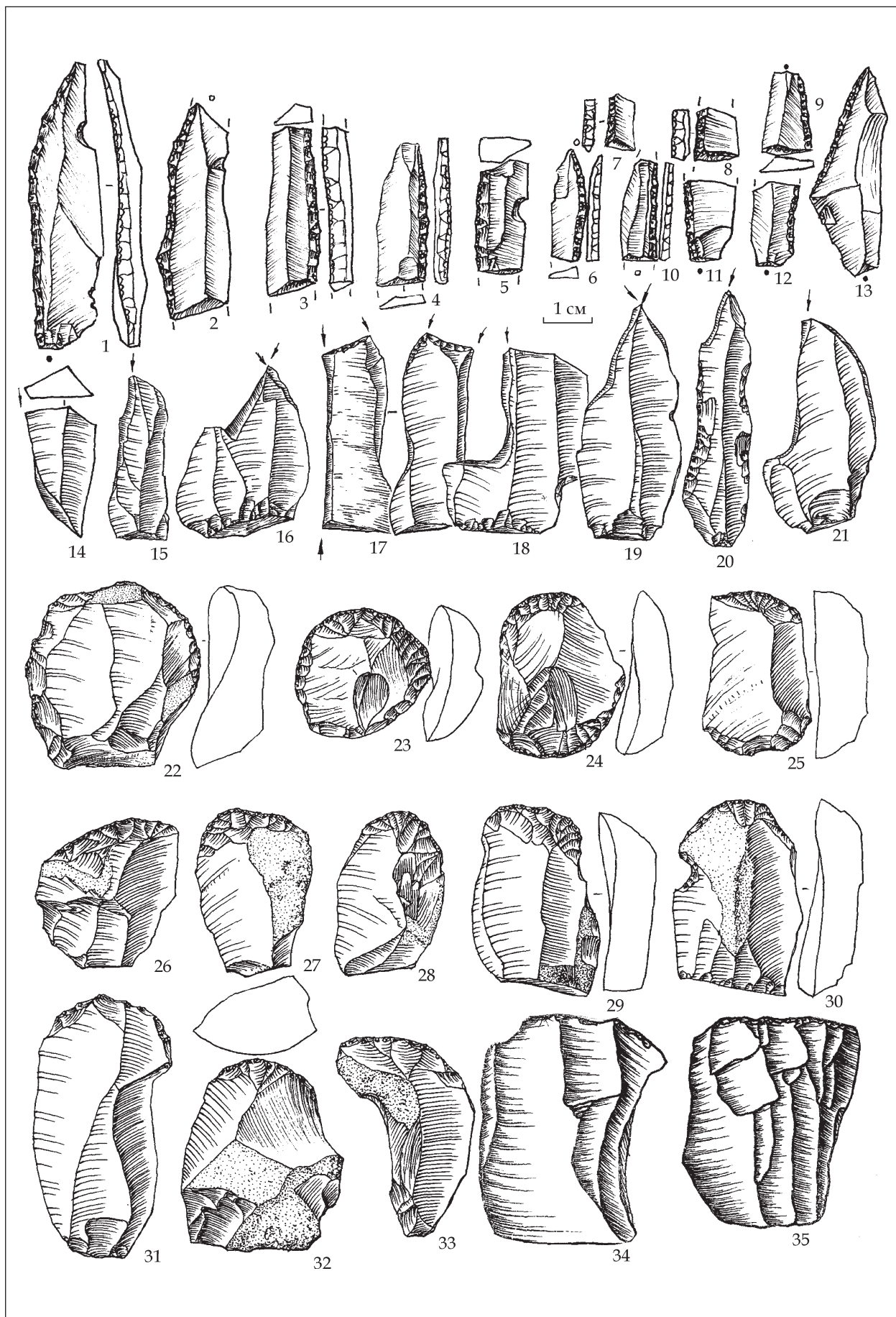

Рис. 1. Стоянка Желонь на Овруцькому кряжі. Крем'яний інвентар

або раухтопазу. Знаряддя розміром 3 × 4 см має відносно високий профіль, ретельно оброблене по всьому периметру скребковою ретушню.

Різців у 7–9 разів менше ніж скребачок. Виготовлені вони переважно на уламках масивних пластин. Домінують різці на куту зламаних пластин. Представлені також серединні та бічні ретушні.

Найбільш інформативною, культуровизначальною категорією знарядь пам'яток кам'яної доби є оснащення металюї зброї – мікроліти. У крем'яному комплексі стоянок вони представлені мікрівкладеннями з притупленим краєм (спинниками), якими оснащувалися вістря металюї мисливської зброї. Привертають увагу значні розміри та масивність заготовок, на яких за допомогою стрімкої, дорсальної (нанесеної з черевця) ретуші, що обрубє край пластини, виготовлені вкладні. Великі, масивні мікроліти мали вістря на тоншому, дистальному кінці пластини. Вигнута спинка надавала їм форми ланцетів чи сегментів. Такий великий ланцет з притупленим стрімкою ретушню краєм довжиною 6 см зображено на рис. 1.

Морфологічно вкладні з притупленим краєм зі стоянок Желонського куща попри значні розміри та масивність, належать до різновидів мікролітів епіграветського типу. Великі розміри й масивність виробів свідчать на користь їхнього використання як оснащення металюї списів, а не наконечників стріл.

Пластини з виразною ретушню нечисленні. Спорадична ретуш на пластинках, схоже, є наслідком їхнього використання у трудових операціях.

Однією з причин концентрації стоянок на плато у верхів'ях розгалуженої системи глибоких ярів у районі сіл Клинець – Павловичі є родовища кременю, що відслонюються на дні ярів. Досліджені раніше у ХХ ст. стоянки на південному краю кряжа над річкою Норинь (Довгиничі, Збраньки, Шоломки) тяжіють до нижньої частини тієї самої яружної системи, що містить крем'яну сировину для виготовлення знарядь.

Стоянки на плато в районі сіл Гаєвичі, Желонь, Піщаниця, Клинци дали стандартний крем'яний інвентар епіграветського типу. Однотипність знахідок дає підстави для

припущення, що пам'ятки були полишені спорідненими групами мисливського населення, що періодично поверталися на традиційні місця сезонних стійбищ.

Грубість техніки обробки кременю дала підстави дослідникам верхнього палеоліту Овруччини ХХ ст. І. Ф. Левицькому, М. І. Гладких, Д. Я. Телегіну датувати стоянки регіону початковою порою верхнього палеоліту. Результати роботи експедиції 2016 р. спричинили перегляд старих датвань у бік їхнього омолодження. Умови залягання артефактів (безпосередньо під сучасним ґрунтом), а також характерна типологія виробів дають підстави попередньо датувати знахідки фінальним палеолітом, приблизно 13–12 тис. рр. тому, тобто часом вимирання мамонтів у Європі.

Попри відсутність фауністичних решток на пам'ятках, через несприятливі умови збереженості кістки, припускаємо, що пам'ятки полишені мисливцями на мамонтів та інших стадних травоядних прильодовиків'я. Про це свідчать неодноразові знахідки відповідної фауни в сусідніх зі стоянками ярах, зокрема бивня мамонта з вигравіюваним ялинковим орнаментом із яру поблизу с. Клинець, знайденого відомим археологом І. Ф. Левицьким ще у 1920-ті рр.

Зазначимо типологічну подібність крем'яного інвентарю (а також стратиграфії) досліджених у ХХ ст. стоянок над р. Норинь (Довгиничі, Збраньки, Шоломки) з матеріалами обстежених експедицією 2016 р. мисливських стійбищ на плато у північно-східній частині Овруцького кряжа поблизу сіл Желонь – Піщаниця. Маємо підстави говорити не лише про синхронність та однокультурність відомих нині верхньопалеолітичних пам'яток Овруччини, але й про їхню належність до одного своєрідного овруцького локального варіанту епігравету, що датується фінальним палеолітом, вірогідно 13–12 тис. рр. тому. Про своєрідність епіграветських матеріалів зі стоянки Шоломки писав автор її розкопок Д. Ю. Нужний.

Палеолітичні стоянки Желонської групи Овруцького кряжу потребують подальшого дослідження шляхом повторних зборів підйомного матеріалу та введення його у науковий обіг.